

KİTAP DEĞERLENDİRME

Melek Öksüz, ONSEKİZİNCİ YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA TRABZON, Serander Yayınları, Trabzon, 2006, 345 s.

Tarih araştırmalarında Osmanlı'nın 17. ve 18. yüzyıllarının diğer yüzyıllara nazaran ihmal edildiği bilinmektedir. "Kuruluř" ve "yükselme" olarak adlandırılan dönemler birçok tarihçinin ilgisini çekmiş; büyüyen, gelişen bir devleti incelemek metodolojik açıdan da araştırmacılara daha rahat bir hareket alanı sağlamıştır. Buna karşılık gerileyen(?) devletin yapısını ortaya koymak, hem metodolojik açıdan arzettiği karmaşıklık hem de bilhassa batılı tarihçilerce taraftar bulan gerileme paradigmasının iticiliği yanında, Türk tarihçiliğinin milli hassasiyetlerinin etkisiyle ihmal edilmiştir. Özellikle sosyal ve ekonomik bakımdan Osmanlı toplumunun söz konusu yüzyıllardaki durumu tam anlamıyla karanlıkta kalmıştır. Bunda sosyal ve ekonomik tarih çalışmalarına bir ölçüde geç denebilecek bir dönemde yönelmesinin de etkisi bulunmaktadır. Bu nedenlerle modern tarihçi, bu "ihmal edilmiş yüzyıllar"ı bütün yönleriyle ele alarak Osmanlı Tarihi etütlerindeki önemli bir boşluğu doldurmak zorundadır. Bu noktada şehir tarihleri büyük bir öneme sahiptir.

Şehir tarihleri, genel tarihin teferruatı olmaları nedeniyle onu tamamlayan bir durum arz etmektedirler. Yerelin ortaya çıkarılması ile parça bütün ilişkisi çerçevesinde topyekûn bir tarih yazımı mümkün olabilecektir. Böylece "ihmal edilen yüzyıllar"da, Osmanlı Devleti ve toplumunu anlamlandırabilmek imkânı elde edilecek ve gerilediği düşünölen bir devletin bütün yönleri hesaba katılarak, artık klasik bir hal alan "yükselme", "duraklama" ve "gerileme" dönemlendirmesi sorgulanabilecektir (Osmanlı Tarihinin mevcut dönemleri hakkında eleştirel bir yaklaşım için bkz. Mehmet Genç, "Tarihimize Giydirilen Deli Gömleđi: Osmanlı Tarihinde

Periyotlaştırma Meselesi”, *Osmanlı Geriledi mi?* (haz. Mustafa Armağan), Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 329-346) .

Dr. Melek Öksüz’ün çalışması Trabzon özelinde bu boşluğu doldurmada kendine düşen faydayı sağlamaktadır(18. yüzyıl Trabzon’unu ele alan bir başka çalışma için bkz. Necmettin Aygün, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon’da Ticaret*, Serander Yayınları, Trabzon, 2005).

Karadeniz’in tarihî ve stratejik açıdan çok önemli bir şehri olan Trabzon, 18. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan siyasî ve iktisadî hadiselerden nasıl etkilenmiş ve Osmanlı Devleti’nin en zor ve uzun yüzyılı olan 19. yüzyıla nasıl girmiştir? Bu sorular ile çalışmasının planını oluşturan Öksüz, Trabzon’un önceki yüzyıllardan nasıl bir miras devraldığını ve bugünkü Trabzon’un şekillenmesinde 18. yüzyılın etkilerinin neler olduğunu da ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, ortaya atılan sorulara cevap bulmayı sağlayacak birinci elden kaynaklar kullanılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki Hatt-ı Hümayûn ve Mühimme Defterleri ile şehir tarihi çalışmalarında araştırmacılara sağladıkları derinlemesine bakış açısıyla önemli bir kaynak grubunu teşkil eden Şer’iye Sicillerinden istifade edilmiştir. Yine çalışmayı destekleyecek ikincil literatürün de özenle taranarak, mümkün olduğu ölçüde yapılan tespitlerde göz önünde bulundurulduğu anlaşılmaktadır.

Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Esas bölümlere geçmeden önce yazar, Trabzon’un önceki yüzyıllardan nasıl bir miras devraldığı sorusunu cevaplandırabilmek doğrultusunda, çalışmasının zaman aralığına kadar olan Trabzon tarihini özet halinde ele almıştır. Yine Trabzon adı veya Trabzon’un Fatih Sultan Mehmet tarafından fethi tarihi gibi tartışmalı meseleler üzerinde durulmuştur. Mevcut kaynakların ve ikinci el çalışmaların tespitleri değerlendirilerek her iki hususta yorumlar yapılmıştır.

İdarî Yapı başlığını taşıyan birinci bölümde, sırasıyla Trabzon’un idarî yapısı, mimarî yapısı ve kültürel dokusu ele alınmıştır. 1461 yılında fethedilerek Osmanlı hâkimiyetine giren Trabzon, fethin akabinde sancak haline getirilerek uzun süre bir eyalete bağlı kalmadan bağımsız idare edilmiştir. Daha sonraki dönemlerde “Erzincan-Bayburt”, “Vilayet-i Rum-ı Hadis”, “Erzurum” gibi beylerbeyliklere bağlanan Trabzon, 1581 yılında Batum Eyaletine bağlanmış ve bu beylerbeylik aynı zamanda “Trabzon Beylerbeyliği” şeklinde de anılmıştır. 1632-1641 yılları arasında da “Eyalet-i Batum nam-ı diğer Trabzon” şeklinde ifade edilmiş ve eyalete bağlı tek sancağın Gönye olduğu bir idarî yapı ortaya çıkmıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı Devleti’nin 28 eyaletinden biri Trabzon’dur. 18. yüzyılın

ikinci yarısındaki kayıtlara göre Trabzon vilayetine bağlı Trabzon, Gönve ve Canık sancakları bulunmaktaydı ve vilayet dahilinde 22 kaza mevcuttu. İdarî yapısı bu şekilde belirlenen Trabzon'un bundan sonraki safhada mimarî yapısına ve kültürel dokusuna eğilen yazar, Trabzon kalesini, mahallelerini, dinî, sosyal ve ticarî yapılarını ele alarak o dönemdeki şehrin panoramasını sunmaya çalışmıştır. Camilerin, mescitlerin, hanların, çarşıların ayrı ayrı ve tafsilatlı bir şekilde ele alındığı bu kısımda, özellikle bedesten hakkında yapılan tespitler hayli dikkat çekicidir. Bedesten, Evliya Çelebi'nin bedestenli ve bedestensiz olarak ikiye ayırdığı şehirler içerisinde ilkinde dahil olan Trabzon'un ticarî kapasitesi açısından önemli bir göstergedir. İdarî yapı başlığı altında son olarak Trabzon'da ayanlar, eşkıyalık ve göç üzerinde durulmuş ve 18. yüzyılda İmparatorluğun genelinde görülen ayanlık olgusunun Trabzon'daki durumu irdelenerek idarî yapıdaki yansımaları hakkında tespitler yapılmıştır.

Toplum Hayatı başlıklı ikinci bölümde, Trabzon'daki meslekî ve ailevî yapı çerçevesinde birçok konuya değinilmiş ve özellikle şer'îye sicillerinin sağladığı mikro düzeydeki verilerle toplumun çeşitli yönlerine ışık tutulmaya çalışılmıştır. Esnafın, tüccarların ve çiftçilerin Trabzon'daki faaliyetleri ayrı ayrı incelenmiştir. Trabzon, doğu-batı yönünde yapılan ticarete limanından dolayı ayrı bir öneme sahiptir. Bu nedenle şehirde oldukça çok sayıda tüccar bulunmaktadır ve tüccarlar arasındaki ortaklıklar, alım-satım işleri de şehre belli bir canlılık kazandırmaktadır. Yine 18. yüzyılda Trabzon'da bakırcılardan debbağlara kadar geniş bir manzumedeki esnaf grupları faaliyet yürütmektedirler ve tüccarlardan kaynaklanan canlılığa katkı yapmaktadırlar. Bunlar içerisinde özellikle debbağlar ve attarlar zenginlikleri ile ilgi çekmektedirler. Ayrıca en meşhur uğraş alanlarından biri olan tüfek ve tabanca imalatının 18. yüzyılda öneminin bir kat daha arttığı görülmektedir. Halkın büyük çoğunluğunun geçimini sağladığı çiftçilik hakkında da önemli tespitler yapılmış ve fındık, armut, üzüm, kendir, tütün vb. metaller üzerinde durularak Trabzon halkının bunlardan nasıl faydalandıkları konusunda yorumlar yapılmıştır.

Bu bölümde, toplumun fertleri arasındaki ilişkilere de değinilmiş, özellikle Müslim-gayrimüslim ilişkileri hakkında birinci el kaynaklardan hareketle orijinal tespitler yapılmıştır. Osmanlı toplumunun temel taşlarından olan aile ihmal edilmemiş ve hakkında tafsilatlı bir incelemeye girişilmiştir. Ailenin teşekkülünden itibaren bütün evrelerinin incelendiği çalışmada, özellikle çok evlilik ve çocuk sayıları bakımından ilginç tespitler

yapılmıştır. Sanılanın aksine, çok evlilik olgusunun istisnâî bir durum olduğu yine çocuk sayısının da yüksek oranlarda olmadığı gösterilmiştir.

Ekonomik Hayat başlığı altındaki üçüncü ve son bölümde; ticaret, Trabzon gümrüğü, sanayi ve fiyatlar hususlarına eğilinerek kentin ekonomik dinamikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Kronolojik bir sıra ile geçmişten çalışmanın kapsadığı tarih aralığına kadar Trabzon ticareti hakkında özet bilgi sunulmuş ve 18. yüzyıldaki durum ayrıntıları ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu yüzyılda özellikle Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması kentte ticarî bir hareketliliğe sebep olmuştur. Trabzon gerek Anadolu gerekse Karadeniz sahillerinde süren ticaret ilişkilerinde önemli bir pazar ve transit ticaret merkezi olmuştur. Bu durumu şer'îye sicillerinden de takip edebilmek imkânı elde edilebilmiştir. Daha sonra Trabzon gümrük mukataası ve işleyişi ele alınmış ve gümrükte yaşanan çeşitli problemler ve kanuna aykırı faaliyetler üzerinde durulmuştur. Bilhassa kaçakçılık gibi konular işlenerek ekonomik yapının incelendiği bölüm renkli bir hal almıştır. Sırasıyla tekstil, deri, boya, mum ve gemi yapım sanayileri de ele alınmış ve şehrin ticaret ve sanayî kapasitesi bütün halinde irdelenmeye çalışılmıştır. Son olarak fiyatlar bahsine geçilmiş ve şer'îye sicillerinde bulunan narh listelerinden bazı malların fiyatları tespit edilmiştir. Ücretlerin ve nafakaların da ele alındığı bu bölüm ile şehirdeki para durumu hakkında fikir edinilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı toplumunun küçük bir kesitini oluşturan Trabzon toplumu hakkında yapılan bu çalışma, 18. yüzyılın ikinci yarısında kentin sosyal ve ekonomik açıdan nasıl bir durumda olduğunu ortaya koymuş ve önemli bir boşluğu doldurmuştur. Uzun geçmişi ile kendine has bir kent kültürü edinen Trabzon'un tarihine yapılan bu katkı, genelde de Osmanlı Devleti'ni anlamada yardımcı olacak bir tablo çizmiştir. Özellikle ihmal edildiğini vurguladığımız 18. yüzyılın, yapılacak değerlendirmeler için zaman aralığı olarak seçilmesi çalışmanın karanlıkta kalan bir dönemin gün ışığına çıkartılmasında kendine düşen görevi yapabilmesine imkân sağlamıştır. Yazarın yaptığı bütün tespitlerin bir arada değerlendirilmesi neticesinde görülmektedir ki, Trabzon Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemine girdiğinin ileri sürüldüğü bir dönemde, sosyal ve ekonomik ölçekte önemini muhafaza etmiş, hatta birçok konuda geçmişe nazaran önemini artırarak gelişimine devam etmiştir.

Turan AÇIK*

---

* Arş. Gör., K.T.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, TRABZON